

This year marks the 15th anniversary of the adoption of Ukraine's Constitution. Unfortunately, nothing has been done to implement juries in Ukrainian courts. Unless the legislature acts, this fundamental right will continue to erode.

1. Dominion of Canada. Official Report of Debates [Hansard]. House of Commons: Fifth Session — Seventeenth Parliament. — Vol. I. — 1934. — Ottawa : J. O. Patenaude, Printer to the King's Excellent Majesty, 1934. — P. 264–284.

2. Luchkovich M. An Open Letter to Mr. Dean Rusk / M. Luchkovich // Ukrainian Review. — 9, nos. 1–2 (Spring — Summer 1962). — P. 104–106.

Н. Ф. Гнатюк

УДК: 94(477-25)«1934–1940»

**БУДІВНИЦТВО ТА РЕКОНСТРУКЦІЯ
КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА КИЄВА —
НОВОЇ СТОЛИЦІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (1934–1940 рр.)**

У статті досліджуються мета і особливості методів оперативного утворення зв'язків між різними агентствами і партією, що управляє ними для того, щоб здійснювати складну програму будівництва в Києві нового політичного і адміністративного центру в 1934–1940 рр.

Ключові слова: Київ 1934–1940 рр., столиця, будівництво, реконструкція, комунальне господарство.

В статье исследуются цель и особенности методов оперативного образования связей между разными агентствами и партией, которая управляет ими для того, чтобы осуществлять сложную программу строительства в Киеве нового политического и административного центра в 1934–1940 гг.

Ключевые слова: Киев 1934–1940 гг., столица, строительство, реконструкция, коммунальное хозяйство.

The article examines goals and specificity of the methods of operational formation of linkages between different agencies and party governing bodies in order to implement the complex programme of constructing in Kyiv a new political and administrative centre in 1934–1940.

The emphasis is made on goals and methods of formation of linkages between the agencies under new Soviet command economy. The urgency of execution of governing bodies' orders, related to the positive implementation of complex capital building program pointed to involvement of historically existing capital building funds and new technology and mechanization.

The identification of the purpose and direction of capital works on reconstruction and infrastructure construction in Kyiv determined the importance of management forms with such scope of work and timing for its implementation.

Keywords: Kyiv 1934–1940, the capital, building, reconstruction, municipal economy.

Прикметними особливостями глобальних змін Києва, що відбувалися за час незалежності, можна назвати масштабне нове будівництво, реконструкцію старих будівель і комунального господарства. Відчуті й переосмислити втрати, надбання та перспективи розвитку головного духовного і адміністративного центру українського народу дає можливість саме дослідження проблем розбудови нової столиці Радянської України 30-х рр.

З огляду на актуальність тотожних проблем сьогодення Києва, постає потреба вивчити історичний досвід проектування капітальних реформ в інфраструктурі нової столиці. Знаковою в цьому сенсі є розбудова Києва з 1934 р.

Вітчизняні історики приділяли значну увагу історії Києва цього періоду. Але актуальність теми зумовлюється тим, що ґрунтовні праці, присвячені проблемі, є, але вони переважно емпірично-описові [2; 4; 5; 6; 8; 9]. Тож окреслену проблему не було спеціально досліджено.

Мета статті — проаналізувати розвиток будівництва і реконструкції міського комунального господарства столиці в 1934–1940 рр., які не було належно висвітлено, виявити напрямки капітальних робіт з реконструкції та нового будівництва центру й околиць міста. Для виконання цієї мети було поставлено такі завдання: виявити причини перенесення столиці з Харкова до Києва, проаналізувати плани проектування центру, що потребували руйнування пам'яток світового культурного значення, висвітлити перебудову і створення нової інфраструктури Києва.

Перенесення столиці об'єктивно було підготовлено політикою центральної влади, спрямованою на укріплення радянської влади 20-х — початку 30-х рр. Було покінчено з «ворогами-партійцями», соратниками Сталіна за партією, з українським населенням, яке не сприймало ідей соціалізації землі (через штучно спланований голодомор).

Глибока затяжна депресія світової економіки 1929–1930-х рр. впливала на подальше загострення міжнародних відносин, а також на плани соціально-економічного розвитку України в цей період. Рішення партійного керівництва змінити політичний центр республіки врегульовувало для центральної влади управління розвитком промислових та сільськогосподарських регіонів. Значення Києва підвищувалось у ролі центру прогресивних технологій у машинобудуванні, нових будівельних матеріалів та розвитку сировинних ресурсів краю.

Нова перебудова потребувала розробки генерального плану реконструкції міста. Генеральний план, запроєктований під керівництвом П. П. Хаусова, передбачав значне розширення міської території на південному заході (в районі Корчуватого, Деміївки) та на північному заході (в районі Шулявки і Куренівки). Планувалося розпочати забудову нового потужного промислового району Дарниця.

В планах П'ятирічки (1933–1937 рр.) на реконструкцію та будівництво підприємств Києва відпускатися 457 млн. руб. з 1368 млн. руб., виділених на капітальне будівництво загалом. Це давало владі можливість розгорнути потужні реконструкцію і нове будівництво.

Але трагізм часу полягав у тому, що водночас з розбудовою нових центральних органів влади планувалося зруйнувати сотні пам'яток культурного надбання, щоб розірвати спадковий зв'язок з минулим.

Безцінні культурні, духовні втрати, яких зазнав Київ, були наслідком як національно-культурного й релігійного нігілізму, войовничого атеїзму, які охопили всю країну, так і масштабної розбудови урядової й загальноміської інфраструктури, для чого були потрібні нові території в історичній зоні Києва, який набув нового статусу столиці.

З 1929 по 1937 рр. в Києві було зруйновано чи закрито з подальшим перепрофілюванням близько 150 храмів, монастирів та інших культових споруд. Тоді як по країні в цілому за той самий період перестало існувати понад 30000 храмів і монастирів. Тож чи правомірно однозначно стверджувати, що саме перенесення столиці до Києва стало трагедією для міста з погляду нищення його духовних і культурно-історичних цінностей? Дотримуючись принципу, що історія не знає умовного способу, чи можна сьогодні довести, що, якби Київ залишався «провінційним містом», то, наприклад, Михайлівський Золотоверхий собор чи Трьохсвятительську церкву не знищила б войовничо-атеїстична влада? Втім, у нашому конкретному випадку правомірно говорити, що окремі урядові споруди часто закладалися, в прямому і переносному значенні, на фундаментах зруйнованих храмів.

У лютому — березні 1934 р. відбулося кілька засідань Політбюро ЦК КП(б)У, на яких розглядалося перенесення столиці до Києва. Нагадаємо, що на той час рішення названого партійного органу були, фактично, директивними для всіх державно-урядових і громадських органів та організації республіки.

Одним з перших було прийнято рішення про те, де розміститься найвищий законодавчий орган УСРР — Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК). Вибір безальтернативно впав на Маріїнський палац — творіння архітекторів Растреллі та Маєвського. У перші роки радянської влади тут містилися Раднарком УСРР та штаб військового округу, відбулося пер-

ше засідання ВУЦВК. На середину 30-х рр. будівля була занедбаною і напівзруйнованою. Потрібно було не тільки капітально відремонтувати споруду та весь фасад, а й цілковито реконструювати та перепланувати приміщення. Замість 100 кімнат, здебільшого прохідних, було впорядковано 130 непрохідних кімнат, для чого знадобилося перейти до коридорної системи. Калориферну систему опалення було замінено на централізовану.

Вражають плановані темпи проектних та будівельних робіт, оскільки переїзд основних урядових установ було призначено на осінь того ж 1934 р. Так, проектування ремонту й реставрації почалося 10 лютого, а вже 15 березня перейшли до будівництва з тим, щоб на середину літа завершити основний комплекс робіт. І це при тому, що слід було реставрувати 37 000 кв. м, спорудити близько 2000 кв. м нових стін та перегородок, укласти понад 4 км труб, змонтувати 1800 кв. м радіаторів опалення. Паралельно облаштовувалась уся місцевість навколо будівлі [3].

Аналіз матеріалів, що вказують на темпи й органічність системи підпорядкування і зв'язку між адміністративними та партійними органами, показав закономірність такого генерального реформування, а також підтвердив формування радянської командної економіки.

Місцем будівництва нових основних приміщень для центральних установ постановою ЦК КП(б)У від 18 лютого 1934 р. було визначено район Софійської площі та Михайлівського монастиря. Цьому передували конкурси кількох проектів, основними серед яких були ті, котрі «прив'язували» будівництво урядових і адміністративних споруд чи то до історичної частини міста, чи то до Печерських пагорбів [3].

Нова розбудова в центральних районах, які мали значний капітальний фонд та задовільне комунальне устаткування, передбачала поступове освоєння периферії, використання наявних фондів комунального будівництва, щоб здешевити роботи.

Урядова комісія взяла за основу проект архітекторів І. Каракаса та П. Юрченка, за яким основний комплекс урядових установ зводився в Старому місті — від Софійського собору (включно з Софійською площею) до Михайлівського Золотоверхого собору і Трьохсвятительської церкви, що прирікало їх на руйнування [3].

Названою постановою Політбюро ЦК КП(б)У було прийнято рішення запропонувати ВУЦВК видати постанову (без оприлюднення в пресі) про знесення комплексу Михайлівського монастиря, котрий «не вписався» в проект урядових забудов. Окремим рішенням створювалася спеціальна комісія з представників партійно-державного апарату, яка мала встановити історико-художні якості споруд, що підлягали знесенню, і вжити потрібних заходів, щоб зняти найцінніші фрески та мозаїки [6, с. 160–167]. Значну

їх частину пізніше було вивезено за кордон, і лише деякі вдалося повернути після проголошення незалежності України.

Зазнала руйнації й Трьохсвятительська церква. Президія Київської міської ради 8 серпня 1934 р. прийняла постанову «Про закриття Трьохсвятительської церкви синодальної орієнтації у м. Києві» під тим приводом, що «релігійна община при цьому молитовному будинку розпалася». Насправді причина полягала в іншому, і про неї однозначно сказано в тій самій постанові: «Трьохсвятительську церкву закрити, а приміщення передати управлінню будівництва Будинку уряду під знесення для спорудження приміщення Раднаркому УСРР». Секретаріат Президії ВУЦВК погодився з рішенням Київської міської ради.

На місці зруйнованих релігійних споруд планувалося звести симетричні будівлі ЦК КП(б)У і Раднаркому УСРР, між якими в кінці урядового майдану мав постати грандіозний монумент, увінчаний фігурою В. І. Леніна. Велетенський урядовий майдан (9,5 га) узгоджувався з масштабами названих споруд, загальний об'єм яких становив понад 130 тис. куб. м. А це означало, що під знесення мали піти й деякі цивільні споруди, зокрема величезна будівля «присутніх місць», яка досі збереглася між Михайлівською і Софійською площами.

Проте з різних причин ні головний майдан нової столиці Радянської України, ані заплановане спорудження комплексу партійно-урядових споруд не відбулися. На місці зруйнованої Трьохсвятительської церкви встигли побудувати лише споруду ЦК КП(б)У (нині — приміщення Міністерства закордонних справ України). Урядовий комплекс вирішено було розмістити в районі Печерська, переважно в будинку на вул. Кірова (Грушевського), де й нині діє Кабінет Міністрів України. Монументальна урядова споруда (архітектор — І. Фомін), яку загалом добудували 1938 р., спочатку планувалася «для потреб» НКВС, що красномовно свідчить про численний штат і масштаби «діяльності» головного карального органу республіки.

Тоді ж було завершено й нове приміщення для Верховної Ради УСРР (архітектор — В. Заболотний), де й у наш час працює найвищий законодавчий орган України, у верхній частині палацово-паркового ансамблю середини XVIII ст. 1939 р. на місці комплексу будівель Київського військового округу спорудили приміщення ЦК КП(б)У, де нині діє Секретаріат Президента України. Будинок ЦК на Михайлівській площі перейшов у розпорядження обласних і міських партійних органів.

Паралельно зі зведенням приміщень для органів центральної республіканської влади реконструювалося загальноміське комунальне господарство. На забезпечення цих робіт уряд асигнував 43 млн. руб. тільки на 1934 р., тобто в півтора рази більше, ніж за всю першу п'ятирічку (1928–1932 рр.).

Масштаби нового будівництва як урядових, так і житлових споруд, потребували багато будівельних матеріалів, тож було відбудовано і знову введено в дію корчуватські цегельні заводи, відкрився завод з виробництва бетону та виготовлення з нього окремих деталей. До речі, тільки за перший «столичний» рік було зведено 150 тис. кв. м житла, що більше, ніж за всю першу п'ятирічку.

Почали проводити новий водогін від Дніпра, який мав стати основним джерелом водопостачання, подаючи вже з другого півріччя 1934 р. 50 тис. куб. м води на добу, збільшивши її споживання на душу населення з 80 до 92 л. Почалася перебудова либідського колектора, що давало змогу охопити каналізацією нові райони міста, зокрема район сільськогосподарського та ветеринарного інститутів. Вперше запроваджувалося механізоване поливання вулиць, передусім центральних, завдовжки близько 75 км.

З кінця 1934 р. почалася розробка генерального плану теплофікації окремих районів Києва. Перші лінії теплопостачання прокладалися від ТЕЦ Південно-Західної залізниці й окрім низки відомчих об'єктів (вокзал, паровозоремонтний завод, депо, завод Транссигнал тощо) охоплювали прилеглі до вокзалу квартали. Так, головна траса по вул. Комінтерну і бульв. Т. Шевченка виходила на вул. Короленка (нині — Володимирська) в районі оперного театру, де розділялася: праворуч — до університету, ліворуч — у напрямку Софійської площі. Невеликі відгалуження робилися на поперечні вулиці. Таким був перший крок до широкої теплофікації міста [3].

Перепланування і реконструкція Києва проводилися швидко не тільки за рахунок сформованої командної системи управління складними процесами. Впровадження механізації та нових технологій у будівництво давало змогу зводити багатоповерхівки з гарячим водопостачанням та ліфтами. Прискорено будувалися величні споруди ЦК КП(б)У (нині — будинок Президента і його адміністрації), обкому партії (нині — Міністерство закордонних справ), Верховної Ради республіки, десятиповерховий Будинок уряду (Раднаркому УСРР), нові магазини, палаци культури, стадіони, басейни тощо. Розбудовувались околиці Києва з багатоповерхівками, новими транспортними маршрутами. Відтоді особливістю міста стало те, що тут не було занедбаних околиць [10].

Для забудови Києва в 30-ті рр. стають типовими багатоповерхові багатоквартирні будинки. Вони зводяться переважно коштом житлокооперативів, великих заводів та підприємств — «Харчовик», «Арсеналець» тощо.

У місті споруджувались і корпуси вищих навчальних закладів — інститутів енергетики, хімічної технології, цукрової промисловості, комплекс

сільськогосподарських інститутів у Голосієвому, корпуси для науково-дослідних інститутів: мікробіології, будівельних матеріалів та ін.

Особливо прискорилося з 1934 р. промислове будівництво. Було зведено приладобудівний, вагоноремонтний заводи, тонкосуконний комбінат, комбінат штучного волокна та ін.

Міська влада дбала і про належне архітектурно-художнє оформлення нової столиці. Однією з обов'язкових постанов Київської міської ради від березня 1934 р. вимагалось підвищити відповідальність і виробничу дисципліну виконавців робіт.

Крім того, у згадуваній постанові ставилася вимога до будинкоуправ утримувати фасади будівель «в повній справності щодо тинькування та пофарбування», негайно полагоджувати всі несправності обробки фасаду, балконів, ліпних прикрас. Наголошувалося, що в разі нещасних випадків унаслідок обвалу фасадів, карнизів, ліпнини, балконів тощо відповідальність цілком покладається на кербудів. Організації та особи, що проводять ремонт, мали попередньо одержати від Архітектурно-планувальної управи міської ради затвердження кольору фарби.

Інший пункт постанови своєю суттю ніби адресовано до сьогодення. Всі установи, організації й особи, які хочуть установити на вулицях міста кіоски, рекламні будки, рундуки та інші малі архітектурні форми, наголошується в ній, мають наперед подати до Архітектурно-планувальної управи міської ради проект цих споруд, їхнього пофарбування, розміщення та узгодити з останньою їхнє художнє оформлення, без чого встановлення малих архітектурних форм на вулицях Києва заборонялося. Суворо заборонялося вивішувати у вікнах та вітринах крамниць, інших торгових, театральних та будь-яких громадських закладів реклами та оголошення, а також прикріплювати такі до парканів, стовпів, стін та інших місць, крім спеціальних щитів. Винні в порушенні цієї обов'язкової постанови підлягали адміністративному штрафу, примусовим роботам до 1 місяця або арешту до 2 тижнів [3]. Зрозуміло, що така дисципліна робіт була гідна столичного статусу Києва.

Капітальні роботи досягли значних успіхів на великих заводах «Більшовик», «Ленінська кузня», «Укркабель», ім. Артема, деревообробній фабриці ім. Боженка, кондитерській фабриці ім. К. Маркса, низці підприємств легкої промисловості.

1934 р. було започатковано і вже через рік збудовано Дарницький вагонобудівний завод. Одночасно будувалося багато середніх і дрібних підприємств, заводів та фабрик, що сприяло швидкому територіальному розвитку міста. Кількість його мешканців зросла з 68 тис. на поч. 1930-х рр. до 930 тис. у 1940 р. Тільки на промислових об'єктах Києва робітників побільшало з 13 тис. у 1939 р. до 274 тис. у 1940 р.

За досліджений період було збудовано 2 корпуси обабіч «червоного» корпусу Університету в стилі пізнього класицизму, що утворювало разом завершений ансамбль.

1936 р. споруджено стадіон «Динамо» на 25 тис. місць [11].

Загалом на 1940 р. у Києві було реконструйовано й побудовано 172 нові загальноосвітні школи, 20 вищих навчальних закладів, 40 технікумів та 3-річних робітфаків, 163 дитячих садки, 250 масових і 63 наукових бібліотек, 15 музеїв, 10 театрів, 14 кінотеатрів, 58 устаткованих клубів.

У місті створено мережу лікувально-медичних центрів: 121 лікарня й поліклініка, 10 пологових будинків, 122 лікарських пункти на підприємствах тощо [3].

Було докорінно реконструйовано міський транспорт і засоби зв'язку. Завдяки енергетичній базі Києва комунальні підприємства змогли досконаліше реконструювати зовнішнє освітлення, теплофікацію, водогін, каналізаційні системи та очисні споруди міста.

Багато уваги приділялося міським дорогам з твердим покриттям: тротуарам та бруківкам. Було зведено інженерно-гідротехнічні системи для запобігання стихійним явищам на Батіївській горі, Лук'янівці, схилах Бабиного Яру та крутих вулицях.

Береги Дніпра укріпили гранітними набережними, збудували 3-кілометрове набережне шосе.

Швидко розвивався трамвайний парк. Було продовжено лінії на Сирець, Теличку, Голосієве. Для зручності трамвайні маршрути у віддалені райони Києва ходили з 4 год. ранку, вводилися нічні маршрути.

3 вересня 1935 р. було створено першу в історії Києва чергу тролейбусної мережі. До 1937 р. стала до ладу 3 контактна черга, що продовжило тролейбусні маршрути, на яких експлуатувалося 47 тролейбусів, з них 41 пасажирський та 6 вантажних. Довжина траси зросла до 17 км.

Таким чином, завдяки терміновості виконання рішень, забезпеченню виробництва всім необхідним, злагодженим обладнанням міське господарство перетворювалось на потужну галузь зі спецтрестами, управліннями, з 90 госпрозрахунковими представництвами в різних його галузях. Досягнення в розвитку міського господарства в 30-ті рр. стали важливою частиною розвитку великого адміністративно-індустріального, наукового і культурного центру, яким ставала столиця України.

Перетворення Києва з духовної й культурної столиці, якою він був з Середньовіччя, на офіційну політичну столицю, потужний мегаполіс зі значною матеріально-технічною базою відповідало епосі індустріалізації. Але спроба залучити до нового проектування міста місцеві традиції в умовах нових форм господарювання під пильним контролем репресивних ор-

ганів та індустріальний прагматизм зіпсували архітектурне обличчя Києва — столиці Радянської України. Було навіть втрачено багатий національний колорит, який формувався тисячоліттями.

Отже, проектування реконструкції й будівництва нової столиці, розпочате 1934 р., відзначалося колосальним реформуванням різних галузей, а також місцевих і центральних органів управління. Владі вдалося досить швидко визначити напрями капітальних робіт і домогтися, щоб плани було втілено в життя.

Таким чином, попри всі проблеми, можна констатувати великі позитивні зміни в структурі планування міста, розбудові нових центральних районів та околиць, відновленні старих і будівництві нових транспортних маршрутів, набережної, тощо. Поставленої мети — об'єднання новацій з уже сформованим середовищем — вдалося досягти.

1. Анисимов А. Скорбное бесчувствие. На добрую память о Киеве, или грустные прогулки по городу, которого нет / Анисимов А. — К. : ТАВАСЧУК Ltd, 1992. — 264 с.

2. Гирич І. Київ в українській історії. Києвознавчі статті / Гирич І. — К. : Смолоскип, 2011. — 304 с.

3. Горбань Ю. А. Початок становлення інфраструктури м. Києва як нової столиці Радянської України : [Електронний ресурс] / Ю. А. Горбань // Історія науки і біографістика. — 2009. — Вип. 3. — Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2009-3/09gorban.pdf>

4. Єфименко Г. Г. Комунізм VS українське націтворення в радянській Україні (1917–1939): сприяння, поборювання та вимушене замирання? / Г. Г. Єфименко // Український історичний журнал. — № 2. — 2012.

5. История Киева : в 2 т. — Т. 2. — К. : АН УССР, 1964. — 817 с.

6. Івакін Г. Ю. Визначні пам'ятки Києва / Івакін Г. Ю., Кальницький М. Б., Павленко Ю. В., Храмов О. Ю. — К. : Українська АН, 2005. — 496 с.

7. Історія Києва : в 3 т. — Т. 3. Київ соціалістичний. — К. : Наукова думка, 1985. — 22 арк.

8. Кальницький М. Нариси з історії Києва. Навч. посібн. для сер. загальноосв. навч. закладів / Кальницький М., Малахов Д., Юркова О. — К. : Генеза, 2002. — 383 с.

9. Київ. — К. : Академія, 2001. — 618 с.

10. Козлов К. Київський тролейбус // К. Козлов, С. Машкевич. — К. : Кий, 2009. — 607 с.

11. Столиці — відповідне комунальне господарство. З рішень пленуму МПК // Соціалістичний Київ. — 1934. — № 1. — С. 4–5.